

Elżbieta Żurawska

Parabeln i Stig Dagermans novellistik

Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, 2019, 314 s. (diss. Kraków)

Elżbieta Żurawskas doktorsavhandling behandlar ett författarskap som är tämligen väl utforskat sedan tidigare, i studier av bland andra Olof Lagercrantz, Georges Péridilleux, Per Erik Ljung, Kerstin Laitinen, Johan Cullberg, Claes Ahlund, Lotta Lotass och Rikard Apelgren. Żurawska finner emellertid en egen väg i denna långa och perspektivrika kommentartradition genom att å ena sidan helt och hållet fokusera Dagermans novellistik, och å den andra ta sig an novellerna i fråga – sammanlagt trettiofyra stycken – utifrån ett genreperspektiv. Närmare bestämt deklarerar syftet med avhandlingen vara att ”undersöka parabelns roll i Stig Dagermans noveller” med huvudtesen att dessa noveller ”ger parabeln en överordnad generisk status som man i enlighet med Roman Jakobsons terminologi kan beteckna med begreppet dominant” (s. 11). I syftesformuleringen heter det dessutom att Żurawskas förhoppning är att hennes studier i Dagermans noveller skall ”nyansera bilden av 40-talets estetik” genom att låta ”decenniet konsolideras kring ett nytt centrum, parabeln” (s. 12).

Helt centralt för Żurawskas undersökning är det tillämpade genrebegreppet, som beskrivs som ”synkretistiskt” (s. 20), och som formuleras med utgångspunkt i framför allt Gérard Genettes, Jean-Marie Schaeffers och Alastair Fowlers genreteorier. Den uttryckliga motiveringen till teoriurvalet, att ”[k]araktern hos genresyntesen i det undersökta materialet implicerar valet av motsvarande genre teori” (s. 21), är visserligen högst problematisk – vad ska vi då ha teori till? – men de centrala begreppen arkektualitet (Genette), genericitet (Schaeffer) och genretyper (Fowler) är ändå funktionella och klargörande. De tre teoretikerna förenas dessutom i förståelsen av genre som avgörande för textreceptionen. Genette påpekar så att genreförnimmelsen bestämmer läsarens ’förväntningshorisont’, medan Schaeffer anmärker att genren normativt strukturerar läsningen. Fowler menar ännu starkare att genreuppfattning handlar om och är avgörande för litterär reception; det viktiga med genre är identifikation och kommunikation, inte definition och klassifikation. Żurawska noterar detta och betraktar receptionsaspekten som central för sin undersökning. Att avhandlingens författare i det sammanhanget inte kritiskt reflekterat över det faktum som hon annorstädes lyfter fram – att Dagermans noveller faktiskt av tidigare läsare/forskare *inte* har genremässigt identifierats som styrda av den nytestamentliga parabeln, *inte* har lästs som parabler – är olyckligt. I forskningsöversikten anmärks visserligen att somliga forskare observerat ”att den mimetiska avkodningen av valda noveller inte är tillräcklig” (s. 18), men att deras enligt Żurawska intuitiva och teoretiskt oförankrade användning av begrepp som symbol och allegori är problematisk. Själv är jag övertygad om att *alla* kritiska läsare av Dagerman (och av skönlitteratur över huvud taget) har observerat att en mimetisk läsning inte är tillräcklig, alldeles oavsett deras användning av begrepp som symbol och allegori.

Som framgått är parabeln ett operativt huvudbegrepp i avhandlingen. Redan från början deklarerats att Dagermans noveller är genrehybrider, där novellgenren med sin relativt obestämda karaktär – vilken Żurawska bestämmer med hjälp av i huvudsak äldre svensk och tysk kommentarlitteratur i stället för nyare anglosaxisk eller fransk – *inte* lyfts fram som primärt receptionsbestämmande, utan i stället som ett ”öppet fält för olika slags generiska synteser” (s. 27). Tyvärr saknas ett tydligt klagörande av på vilka grunder novellen som genre tilldelas denna i förhållande till parabeln passivt sekundära funktion, som ”en generisk ram som sätter andra arketexter i spel” där parabeln intar ”en dominerande ställning” (s. 27).

Hur som helst definieras parabeln med utgångspunkt i nyare tysk forskning om den nytestamentliga parabeln, där genren förstås med utgångspunkt i metaforen som retorisk figur och där en uppdelning mellan sakled och bildled utgör ett (inom fältet omdiskuterat) spår som Żurawska väljer att följa. Tesen är helt enkelt att parabeln är uppdelad i det som den visar (bildledet) och det som den vill säga (sakledet). Żurawska påpekar att det som i receptionen gör att en övergång från bildled till sakled kommer till stånd är närvaron av icke vardagliga element i den vardagliga framställningen, vilka gör att mottagaren bromsas i sin identifikation med bildledet och i stället styrs över till sakledet. För att begreppsliggöra denna process använder Żurawska begreppen ”domesticering” (identifikation) och ”främmandegöring”. Den sistnämnda termen hämtas från Viktor Šklovskij's berömda essä ”Konsten som grepp” (1917) och här hade jag gärna sett att Żurawska gått i dialog med det faktum att Šklovskij i nämnda essä gör gällande att främmandegöring, tillsammans med ”den medvetet försvårade formen”, är det grepp som karaktäriserar *all* (verklig) ordkonst.

Dessa begrepp – ’bildled’, ’sakled’, ’domesticering’ och ’främmandegöring’ – utgör grunden för dispositionen i avhandlingens huvuddel, där alltså parabelns närvaro och funktion i Dagermans novellistik undersöks. Den största delen av denna undersökning rymms under kapitelrubriken ”Bildled”, där Żurawska med utgångspunkt i den nytestamentliga parabeln diskuterar domesticering, främmandegöring och ”den kommunikativa aspekten”. Domesticeringen visas träda i funktion genom novellernas framhävande av historiens och de fiktionella personernas trovärdighet och verklighetsnärhet, genom att handlingen utspelas inom vardagliga ramar och är logiskt uppbyggd, samt genom verklighetssignalerande detaljer som Genette kallar ”mimesiskonnotationer” (och ju Roland Barthes diskuterar i termer av ”verklighetseffekter”). När det kommer till främmandegöring handlar det om grepp som ”tomrum” (efter Wolfgang Iser) i konstruktionen av de fiktionella gestalterna och i handlingen, om ”överdriven realism”, om främmandegöring av historiens vardaglighet genom införande av ovanliga och överraskande skeenden och element, etcetera. Här förser Żurawska sin läsare med en lång rad träffsäkra och övertygande observationer om flera av Dagermans centrala noveller. Ett oväntat parti i denna undersökning tar upp ”främmandegöring genom folkdiktningens strukturelement”, där avhandlingsförfattaren gör gällande att sådant som fåtalet personer och avsaknad av bihandling är något som Dagerman hämtat från folkdiktningens tradition. Ett problem här är givetvis att dessa kännetecken är lika grundläggande inom novellgenren. Och när det kommer till avsnittet om ”främmandegöring genom exponerad litteraritet”, där transtextuella relationer till bland annat myter, fabler och sagor behandlas, blir framställningen i sina detaljer ofta mindre övertygande. Med det sagt visas ändå, i linje med en hel del tidigare forskning, att

Dagermans prosa på ett genomgripande vis träder i kontakt och dialog med tidigare texter, vilket givetvis, försåvitt den konkreta läsaren uppfattar kopplingarna, leder läsningen, som Żurawska anför, ”bort från novellernas mimetiska nivå till en högre semantisk nivå där betydelsen ska konstrueras” (s. 174).

Övergången från bildled till sakled diskuteras i kapitlet ”Den kommunikativa aspekten”. Med upprepad utgångspunkt i den nytestamentliga parabeln, fokuserande hur den kommunikativa akten konstrueras där, gör Żurawska gällande att kommunikationslinjerna i Dagermans noveller konstrueras på liknande vis. Det handlar om en förbindelse mellan berättare och narrat som ”sätter igång kommunikationen mellan den implicita författaren och den implicita läsaren”, en kommunikation som Żurawska alltså menar styrs av ”den nytestamentliga parabeln som generisk dominant” (s. 240f.).

I kapitlet ”Sakled”, som alltså skall visa vad de parabelstyrda novellerna ”vill säga”, diskuterar Żurawska bland annat Dagermans estetiska program, novellernas tematik (som den lyfts fram av tidigare forskning), samt existentiellistiska perspektiv och begrepp. De mest centrala synpunkter som här anföras, och då inte minst med utgångspunkt i Per Erik Ljungs anmärkning att Dagermans texter är inriktade på att leda fram till ”en kritisk konfrontation med läsarens egna värderingar” (s. 254), handlar om hur Dagerman använder olika strategier, som exempelvis den att skriva in receptionssituationen i fiktionsvärlden, för att ”framtvunga läsarens existentiella tolkning av sig själv” (s. 267). Slutsatsen vad gäller Dagermannovellernas signifikansplan blir att läsaren ”inte får några färdiga svar utan tvärtom uppmuntras till ett aktivt hermeneutiskt arbete som innebär ett smärtfyllt medvetandegörande av den egna existentiella situationen” (s. 280). För Żurawska är detta inte minst resultatet av den nytestamentliga parabelns roll och funktion i den dagermanska novellistiken. Men i samma grad som jag instämmer i att Dagermans litterära texter (liksom så många andra i den modernistiska – och postmodernistiska – strömningen) uppmuntrar eller till och med uppfordrar läsaren till ett aktivt medskapande, där den egna situationen hamnar i akut fokus, är jag trots allt efter att ha tagit del av denna avhandling inte övertygad om att detta är frukten av parabeln som generisk dominant. Vad Żurawska genom sitt komparativa upplägg visar, och väl att märka ofta på ett uppslagsrikt och upplysande vis, är vad det skulle kunna innebära att medvetet läsa Dagermans noveller som parabler. Vad som däremot inte lika övertygande visas är om Dagermans läsare, vare sig det handlar om implicerade eller konkreta sådana, läser på just *det* viset, i stället för på ett sätt som inte har specifikt med den nyare tyska bibelforskningens uppfattning av parabeln som genre att göra. Kanske läser de snarare moderna noveller?

Christer Ekholm